

**ESTETSKI I IDEOLOŠKI ASPEKTI LIKA VILE
U PRIPOVIJETKAMA ELINA PELINA**

Marijana Bijelić, Paula Čačić
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

**AESTHETICAL AND IDEOLOGICAL ASPECTS OF FAIRY
CHARACTERS IN NOVELS BY ELIN PELIN**

Marijana Bijelić, Paula Čačić
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb

Fairies are ambivalent (malignant-benevolent) mythological female creatures connected with nature. Their ambivalent character relates to men's equivocal relationship toward nature, which is closely linked to female archetype. The paper deals with the ideological and aesthetical aspect of fairy-characters in two novels by Elin Pelin which share the same title – *Fairy* – and their role in his conceptualization of the clash between culture and nature, as well as the clash between rural and urban, which is closely linked with this.

Key words: cultural critic, (anti)modernism, ecofeminism, patriarchy, myth, female archetype, aesthetic

Vile su ambivalentne (benevolentno-maligne) ženske mitske figure koje porijeklo vuku iz arhaičnog matrijarhalnog društvenog sustava, odnosno njihovo porijeklo možemo tražiti u drevnim boginjama čija se funkcija uspostavom patrijarhata drastično mijenja pa vile počinju utjelovljavati ambivalentan odnos androcentrične kulture prema ženskosti ujedinjujući njezin pozitivan i negativan pol (Anderson 1995: 4). Sam gubitak božanskog karaktera, odnosno transformacija drevne boginje u nebožansko nadnaravno biće, predstavlja stanovitu degradaciju ovog ženskog arhetipa i principa (Georgieva 1993: 156). Najuže su vezane uz prirodu s kojom se poistovjećuju i kao takve utjelovljuju ambivalentan odnos androcentrične kulture prema prirodi – odnos divljenja, fascinacije s jedne strane i mržnje i straha s druge strane. Nakon postupnog gašenja

kolektivnih vjerovanja u kojima su imale važnu ulogu pojavljuju se kao fikcionalni likovi u književnosti, scenskoj umjetnosti, pa i u filmu i drugim popularnim žanrovima, s tim da je važno napomenuti da su osim mitološke (a time donekle i ideološke) funkcije i u okviru tradicionalnih vjerovanja imale stanovitu estetsku funkciju (Georgieva 1993: 152, 159): zbog vezanosti za pjesmu i ples njihovo porijeklo se veže uz starogrčke muze (isto 1993: 159), dok je druga njihova estetska funkcija vezana uz utjelovljenje određenog ideala ženske ljepote. U ovom radu namjera nam je analizirati ideološke i estetske funkcije ovog arhetispkog lika u dvjema pripovijetkama Elina Pelina pod istim naslovom *Самодуба*.

Povjesničari književnosti su već primijetili sklonost Elina Pelina da u svojim pripovijetkama u kojima sukobljava likove iz sela i grada, odnosno na višoj razini apstrakcije same (donekle mistificirane) pojmove sela i grada, redovito staje na stranu sela i seljaka pri čemu se seljaci karakteriziraju kao uglavnom dobroćudni (kako naivni, tako i lukavi) ljudi, a selo je karakterizirano kao mjesto autentičnog prirodnog ispravnog života, dok su ljudi iz grada obično karakterizirani kao cinični zlonamjerni negativci koji iskorištavaju seljake, a sam grad je nerijetko i mistificiran kao izvor moralnog zla i dekadencije.

Demonizacija grada, modernizacije i urbanog života s jedne strane i idealizacija jednostavnog seoskog života pojava je s dugom poviješću – možemo je pratiti još od starozavjetnog biblijskog teksta (priča o Sodomi i Gomori), preko antičke kulture do danas. Zoran Kravar pak u svom radu *Antimodernizam* (Kravar 2003) ističe osobiti vid kritike modernizma u okviru razdoblja moderne gdje antimodernizam karakterizira kao „oznaku za određenu skupinu kritičkih pogleda i reakcija na modernu“ (Ibid. 9), odnosno kao „protumoderno raspoloženje tipično za kasnograđansku epohu“ (Ibid. 17). „Tekstovi, umjetnine i stavovi u kojima mu se ulazi u trag, mogu se razdijeliti na nekoliko filozofskih svjetonazora i umjetničkih stilova: od filozofije života do fundamentalne ontologije, od simbolizma i secesije do ekspresionizma i nadrealizma“ (Kravar 2003: 21). Jedna od ključnih karakteristika antimodernizma je iracionalnost kao protuteža novovjekovnom racionalizmu i njegovim diskurzivnim utjelovljenjima: prosvjetiteljskoj filozofiji, prirodnim znanostima, industrijskoj proizvodnji, kapitalističkoj ekonomiji i građanskoj demokraciji (Kravar 2003: 23). Antimodernički diskurs ljudsku povijest dijeli na idealizirani izgubljeni iskon i modernu (uz projekciju eshatona u kojem bi dokinula negativnost moderne i obnovio totalitet, odnosno izgubljeno jedinstvo iskona). Ako se iskon određuje mistificiranom slikom prirode povezanom sa ženskošću, onda ideja povratka iskonu zadobiva i određene antipatrijarhalne, odnosno

(anti)edipske konotacije u smislu povratka arhaičnog žuđenog jedinstva s majkom što je blisko određenim (opet antimodernističkim) doksama u okviru pokretâ okupljenim pod nazivom kulturalnog ekofeminizma. Ekofeministička kritika kulture sastoji se u poistovjećavanju same kulture s patrijarhalnim konceptualnim obrascem koji „se koristio za pravdanje dvostruke eksploatacije – nad ženama i nad prirodom, tako što feminizira prirodu i naturalizira ženu, a poziciju i žene i prirode proglašava inferiornom kulturi. Dakle, logika dominacije opravdava seksizam i naturalizam (Warren prema Geiger 2006: 55 – 56). S druge strane (u još uvijek patrijarhalnoj) modernoj kulturi, posebno u umjetnosti, fantazmatske projekcije o povratku predpatrijarhalnog iskona vrlo često se ostvaruju u svom ambivalentnom vidu u smislu istovremene žudnje za obnovom idealiziranog predindividualizacijskog jedinstva s Majkom Prirodom i straha i užasa koju takva slika izaziva.

Obje Pelinove pripovijetke pod naslovom *Camoduba* pisane su u prvom licu – u objema je glavni muški lik mladić koji je ujedno i pripovjedač, čime se uspostavlja dominacija muške perspektive i usredištenost muškog subjekta nasuprot ženskoj prirodi utjelovljenoj u znaku vile, u objema pripovijetkama mladi muškarac dolazi iz grada čime se stavlja u funkciju nositelja moderne kulture, dok se glavni ženski lik najuže vezuje uz prostor prirode i zapravo utjelovljuje prirodu samu, pri čemu pripovijetku objavljenu posthumno (Pelin a) možemo čitati kao relativno jednostavnu alegoriju, dok je ona objavljena za života (Pelin b) nešto složenija.

U prvoj pripovijetci (Pelin a) fantastični lik vile sasvim izravno izriče vlastitu kritiku moderne koja se sasvim uklapa i u antimodernistički i ekofeministički diskurs usmjeren na kritiku moderne, dok se fantastični mitski svijet vila i njihovih ljudskih štovatelja, opisan korištenjem tipičnih elemenata preuzetih iz bugarske mitologije o samodivama, uvodi kao idealizirani izgubljeni protusvijet¹. U spomenutom radu Zoran Kravar ističe da se u antimodernističkom diskursu „moderna stilizira u veliki transcendentalni subjekt koji, nesvjestan svojih apriornih ograničenja i jednostranosti, uništava život, osvaja Zemlju i uklanja s nje tragove predmodernih kultura“ (Kravar 2003: 123). Arhetip vile kao tradicionalne zaštitnice nedirnute prirode od ljudskog zadiranja i pretjerane eksploatacije (Georgieva 1993: 51) tako se ukazuje kao utjelovljenje stava koji opisuje

¹ Termin „protusvijet“ u značenju alternativnog poretka suprotstavljenog moderni preuzimam od Zorana Kravara koji taj naziv koristi u više svojih knjiga: *Antimodernizam* (1993), *Svjetonazorski separei* (2005) i u tekstovima objavljenim u zajedničkoj knjizi sa Nikolom Batušićem i Viktorom žmegačem: *Književni protusvijetovi* (2001).

Kravar, a koji nije vezan samo uz kritiku modernizma, već i uz puno širu kritiku kulture, odnosno uz iskonske kulturne strahove od neukrotive i nadmoćne prirode. Opisanu kritiku moderne izravno iskazuje i Pelinova vila koja mladiću iz grada ukazuje na ograničenost modernog duha, odnosno ljudi koji su „odveli ovčare“, „šumske rijeke ulili u kanale“, koji „sijeku šume“, koji su „zaglušili planine piskom željeznice“, „pokvarili zrak tvorničkim dimom“ i koji su „odnijeli radost i bezbrižnost iz srca ljudi i napravili ih nesposobnima da vole“ (Pelin a). Ovo bismo Kravarovim riječima mogli opisati kao oduzimanje/gubitak duše u ime duha modernizacije nesvjesnog vlastitih apriornih ograničenja (Ibid.), dok se višak znanja koji prisvaja diskurs pripisan vili, odnosno pozicija koja pretendira na položaj koji nadilazi ograničenja modernog svjetonazora, legitimira stanovitim erotskim i estetskim kompleksom vezanim uz konceptualizaciju lika vile u modernom kontekstu. Negativni iskaz Pelinove vile o moderni s jedne strane se temelji na ukazivanju na negativne ekološke posljedice modernizacije, dok se s druge strane sastoji u negativnom estetskom sudu o moderni, kao i u isticanju gubitka iskonskog erosa koji označava idealizirani vilinski protusvijet i na kraju kulminacijski – u gubitku ljudske sposobnosti za ljubav koji možemo najuže poistovjetiti uz mit o gubitku duše modernog svijeta. Međutim, za razliku od tradicionalnih vila prisutnih u mitskim vjerovanjima, Pelinova vila nema moć obuzdavanja ljudskog zadiranja u prirodu, odnosno nema moć kažnjavanja pretjerane eksploatacije, već joj preostaju samo izražavanje žaljenja zbog destrukcije kojoj svjedoči, odnosno žaljenje za izgubljenim idealiziranim iskonom i kritika modernog stanja. Kako je u uvodu kazano, prva degradacija drevnih ženskih božanstava događa se prelaskom na ratarstvo i uspostavom patrijarhalnog društvenog poretka, dok Pelin ukazuje da se dodatna degradacija ženskog arhetipa povezanog s prirodom ostvaruje kao posljedica modernizacija i modernog tehnološkog ovladavanja prirodom čime Pelinova pripovijetka izražava stav blizak ekofeminističkoj kritici moderne civilizacije koja u kulturi vidi veliki projekt dvostruke opresije – nižeg vrednovanja i podređivanja prirode i žene spoznajno ograničenom muškom subjektu.

Upućivanje na gubitak iskonskog prirodnog erosa jedan je od čestih elemenata antimodernističke kritike (Kravar 2003: 129 – 130), dok je takav izgubljeni iskonski eros često utjelovljen u mitskim likovima satira i vila, a sama estetska djelatnost vezana uz njih (muzika i ples) najuže je povezana s erotskim kompleksom. U Pelinovoj pripovijetci na estetskoj razini moderna racionalna industrijska civilizacija se prikazuje kao glavni uzrok uništenja iskonske ljepote utjelovljene u vilinskom svijetu, odnosno u

muzici mladih ovčara, vilinskom plesu i erosu koji ih prožima. Vila žali za ovčarskom svirkom punom iskonske žudnje mladih ovčara i za starim plesovima te krajnje prezirno reagira na moderni oblik estetske djelatnosti, odnosno na spoznaju da mladić piše knjige pa s građenjem odbija njegovu ljubavnu ponudu. Vila izražava žudnju za nestalim ovčarima, koji pak iz nadmoćne vilinske ženske perspektive predstavljaju projekciju idealnih (i podređenih) ljubavnika, te osobito prezirivo glavnom liku spočitava njegov status građanina:

Ти си от градовете, а? – учудено извика горското момиче и ме погледна презрително (Pelina a).

Ти? Един гражданин... един чиновник? Да ми замениш овчаря? Колко си жалък! (Pelina a).

Na samom kraju vila osobito ljutito reagira na knjigu koja mladiću ispada iz torbe, pri čemu knjige funkcioniraju kao metonimija racionalnog znanja, odbija njegovu ljubavnu ponudu i bježi:

Из чантата ми изпаднаха няколко тома книги, които носех за прочит...

– Ах – изпищя самодивата ужасена (Pelina a).

Dakle, suvremena se vila za razliku od drevnih mitskih zaštitnica prirode nema snage suprotstaviti muškom agresivnom osvajanju i podređivanju prirode, već joj preostaje samo bijeg, dok je gradski mladić, koji utjelovljuje modernu kulturu i njezino grubo destruktivno zadiranje u prirodu, ipak obilježen trajnom i neizbrisivom žudnjom prema svemu što nadilazi njegovu kulturu i njegov identitet a utjelovljeno je u liku vile. Njegovu pak ulogu pripovjedača i povezivanje sa znakom knjige u kontekstu žudnje za vilom možemo interpretirati kao žudnju za ljepotom, odnosno osobit oblik erosa koji predstavlja sama umjetnička, odnosno književna djelatnost.

U pripovijetci *Самодива* (Pelina b), objavljenoj za Pelinova života glavni lik – pripovjedač opet je mladić iz grada koji dolazi na selo i susreće vilu, ovdje utjelovljenu u osobitoj seoskoj djevojci karakteriziranom mnogim obilježjima tradicionalno vezanim za mitsku figuru vile. Kao tipično vilinske osobine ističu se njezina osobita povezanost s prirodom, neobična muzika koju proizvodi, stanovit zaigran i u odnosu na patrijarhalne norme vrlo slobodan karakter (slobodno iniciranje seksualnog odnosa), kao i neodoljiva privlačnost i ambivalentan odnos prema glavnom muškom liku čime se približava arhetipu fatalne žene. Odnos glavnog

muškog lika prema prirodi također je ambivalentan. Na samom početku pripovijetke on se prepušta lovačkoj strasti i samoj prirodi pri čemu i sam sebe s jedne strane opisuje kao prirodno biće, odnosno kao dio prirode, uspoređujući se s „mladom životinjom“:

Имах пушка и куче и горях от ловджийска страст. Летните селски ноци, напоени с лекия дъх на полски билки, ме люлееха в сладък сън до гърдите на майката природа. Сутрин, когато над сънните гори се вдигаха като бели воали тънки леки пари и се стопяваха под първия поглед на деня, нарамвах пушката и скитах до вечерта из горските околности, пълни с извори и с дивеч. Дишах планинския въздух, пиех вода от потоците, хранех се с коравия хляб, който носех в чантата си, говорех с птиците и подражавах гласовете им, прегръщах големите мъхнати буки, стройните грани на дъбчета и играех из гората като някое младо животно (Pelin 2004: 300).

Georgieva tvrdi da su u ranijim mitovima vile najčešće ljubovale s lovcima (što povezuje s mitovima o drevnim božicama), a tek kasnije na mjestu vilinskih ljubavnika lovce zamjenjuju ovčari. U Pelinovoj pripovijetci kao potencijalni vilini ljubavnici pojavljuju se i neimenovani glavni lik u ulozi lovca i nešto snižen lik ovčara Lukana. Motiv lova se ne ostvaruje u svom tradicionalnom izdanju gdje nadmoćna boginja Artemida kao preteča vile ubija smrtnog lovca koji se nepotrebno ubijajući životinje ili ubijajući zabranjenu životinju ogriješio o zabrane koje ona kao zaštitnica prirode postavlja (Georgieva 1993: 51). Kalinka za razliku od Artemide iz hira ometa lovčev poduhvat, ali ga ne kažnjava:

- Завчера, ако да не бях аз, ти щеше да убиеш заек...
- Как тъй?
- Кучето гонеше добре, но аз го подмавих и го забърках.
- Защо?
- Е, тъй, да те ядосам (Pelin b).

Motiv lova ostvaruje se ambivalentno – sugerira se da i Kalina, kao prirodno šumsko biće (ali i kao žena), može postati lovina glavnog junaka – lovca (što sasvim odstupa od tradicionalnih narativa o nadmoćnim vilama, zaštitnicama prirode koje kažnjavaju lovce), međutim zahvaljujući posebnoj povezanosti s prirodom i poznavanju vlastitog staništa, kao i vlastitoj privlačnosti Kalina se može pretvoriti u lovkinju koja vreba na svoju žrtvu, odnosno na mladog lovca i taj potencijal na kraju odnosi i prevagu kada Kalina zbog povrijeđenog ponosa i ljubomore pokušava ubiti mladog lovca. Još jedan motiv tradicionalno vezan uz vile kao vladarice prirode u Pelinovoj pripovijetci je potpuno invertiran – naime vilama se

tradicionalno prinosi žrtva kao plaća za zadiranje u njihov prostor i korištenje prirodnih resursa pod njihovom zaštitom (Georgieva 1993: 146), dok se posebno ističe da su vladarice izvora vode (Ibid. 145), nasuprot tome Pelinov junak od vile traži da mu plati globu u vidu vode zbog toga što prolazi njegovom livadom:

– Ще дадеш ли да пия? Това ще ти е глоба, задето минаваш през ливадата (Pelín b).

Tradicionalni osvetnički karakter vile se ipak ostvaruje, ali u krajnje razblaženom obliku – kao neuspjeli pokušaj ubojstva zbog povrijeđenog ponosa, odnosno ljubavne prevare.

Sukob između glavnog lika i Kalinke Lilove uvelike povezan je sa suprotstavljanjem sela i grada koji opet funkcioniraju kao označitelji prirode, odnosno tradicionalnog života vezanog uz prirodu i moderne koja takav način života ugrožava. Nakon što Kalinka priznaje da je namjerno omela njegov pokušaj lova, i ona kao i vila iz druge Pelinove pripovijetke glavnom junaku prezrivo prebacuje „–Гражданче“ (Pelín b), a do kulminacije sukoba na ovoj liniji dolazi nakon posjete dalekih rođaka iz grada, odnosno gospođice Nikoline. Tada se glavni junak još jednom preoblači iz lovca u građanina i zanemaruje Kalinku (koja označava prirodu) da bi se posvetio djevojci iz grada: „Тоя ден аз бях хвърлил изцапаните си ловджийски дрехи, бях облечен хубаво, с яка и с нова сламена шапка“ (Pelín b). Kalinkin pokušaj ubojstva radi odmazde zbog prevare s gradskom djevojkom možemo čitati kao projekciju čovjekovog straha od osвете prirode, odnosno prirodnih sila koje nikad ne uspijeva do kraja ukrotiti što je vrlo čest motiv koji susrećemo u mitovima različitih razdoblja (osobito onih razdoblja koji donose stanovitu modernizaciju i promjenu u načinu života uz napuštanje starih mitova), a prisutan je u jednom od za judeokršćansku kulturu važnih mitova o neposlušnim fatalnim ženama, odnosno o mitu o Lilith (na koju podsjeća i samo ime Kalinke Lilove):

Lilit je mitska zavodnica – kao projekcija muške želje simbol je neuništive i neukrotive energije, simbol poremećenosti, svega onoga što muškarac ne može savladati, razumjeti i ukrotiti. Kao stvoriteljici i simbolu plodnosti, predodžbi žene prijeti atribucija zla – kada je povrijeđena i prkosna, žena u mitskim pričama postaje personifikacija socijalnih strepnji i poprima raznorodne oblike demonskoga i negativnoga (Jurkić, Sviben 2010: 151).

Kako je kazano, povezivanje vila s osobitim tipom estetskog užitka, odnosno s ljepotom, pjesmom i plesom također je jedna od konstantnih

osobina mitskih likova vila. Kalinkina pjesma, kao i cijeli njezin lik, također se ostvaruje ambivalentno – ona može ostavljati jeziv žrtveno-dionizijski utisak:

Нейният глас се носеше в спокойната вечерна тишина някак диво и будеше в ума ми спомени за страшни работи, за разбойничества, грабежи и кръвнини. Кучето, и то като че предчувстваше някаква опасност, тръгваше до краката ми и се озърташе плахо (Pelín 2004: 301).

Dok se na drugom mjestu uspoređuje s biblijskom sveticom, a njezina pjesma se povezuje s vrijednostima koje patrijarhalna (kršćanska) kultura projicira na pozitivni pol ženskog arhetipa (čija je ultimativna projekcija mit o Djevici Mariji), odnosno s milosrđem i pomoći:

Силуетът ѝ се очертаваше върху огнения хоризонт като бронзова статуя на някоя света пастирка от библейските времена.

Тя пееше с провиквания. Стори ми се, че някоя милосърдна птица се обажда, за да покаже някому пътя (Pelín 2004: 307).

Sluga Lukan funkcionira kao donekle sniženo utjelovljenje tradicionalnih mitskih vilinskih sljedbenika ovčara koji sviraju kaval i koji vrlo često ostvaruju ljubavnu vezu s vilama: Lukan je opisan kao siromašan, ružan najamni radnik i time nedorastao za vilinskog ljubavnika i zapravo postaje sredstvo Kalinkine opasne manipulacije. Kalinkina želja za odmazdom na kraju se ipak ne ostvaruje – u skladu s tonom čitave pripovijetke opasnost je naslućena i doživljena, ali pripovijetkom ipak dominira vedar idiličan ton što ne mijenja ni sam kraj kada Kalinka Lilova spaljuje kolibu, ali ne uspijeva ubiti glavnog lika čime njihov odnos ostaje u okviru igre. Kako je donekle već kazano, Kalinkina ljubomora, naglost i hirovitost s jedne strane predstavljaju utjelovljenje tradicionalnih vilinskih osobina, ali s druge strane funkcioniraju kao označitelji ambivalentnog odnosa androcentrične kulture prema prirodi. Usprkos stanovitoj nostalgiji, idealizaciji i estetizaciji prirode i iskonskog života najuže tradicionalno vezanih za lik vile Pelinova pripovijetka zadržava zaigran i vedar ton – glavni lik dolazi iz grada, po potrebi i vlastitoj želji se preoblači u građanina i u lovca, upušta se u vezu s gradskom djevojkom i seoskom vilom, i time zapravo tradicionalno ozbiljnu temu sukoba prirode i civilizacije, iskona (iskonske prirode) i moderne ostvaruje zaigrano bez neke jasne poruke ili rješenja. Usprkos svim opasnostima i mogućnosti osvete, privlačna, lijepa i opasna priroda ostaje objekt njegove igre. U ovoj pripovijetci (Pelín b) sukob modernog i iskonskog postaje dio umjetničke, odnosno estetske i životne igre kojoj opasnost i relativna ozbiljnost samo daju dodatan čar, dok

u prethodno analiziranoj Pelinovoj pripovijetci (Pelina) vila zadržava estetski i spoznajno nadmoćnu poziciju, nimalo ne podliježe čarima gradskog mladića, već ga prezrivo odbija i jasno izražava kritiku modernizacijskog projekta, ali se u odnosu na kulturno podređivanje prirode i njezinu destrukciju za razliku od tradicionalnih mitskih vila ipak pokazuje bespomoćnom te je prikazana u statičnoj pozi žaljenja za izgubljenim iskonom bez mogućnosti da se suprotstavi modernizaciji, odnosno da kazni ljude koji zadiru u prethodno nedirnutu prirodno prostranstvo pod zaštitom i vlašću vila. Estetska djelatnost mladića – pripovjedača dodatno vezanog uz znak knjige u prvoj pripovijetci (Pelina) vezana je uz žudnju za izgubljenim iskonom i iskonskim erosom utjelovljenima u znaku vile što možemo u vidu stanovitog metapoetskog postupka povezati i s estetizacijom idealiziranog iskona (prirode i sela) u Pelinovim pripovijetkama. S druge strane odnos prema erotsko-estetskom kompleksu u drugoj pripovijetci sasvim lišen melankolije za izgubljenim iskonom, priroda utjelovljena u znaku vile ostaje dostupna kao objekt erotskog i estetskog užitka nadmoćnog fleksibilnog i promjenjivog modernog gradskog subjekta koji svoju nadmoć ostvaruje kroz igru i mijenjanje uloga, odnosno preoblačenje u gradsko odijelo i lovca, a lukavstvom uspijeva savladati i relativnu opasnost koju utjelovljuje znak vile (odnosno prirode), dok njezina relativna opasnost i nespontanost samoj erotskoj i estetskoj igri daju dodatan čar.

LITERATURA

- Anderson 1995:** *The Femme Fatale: A Recurrent Manifestation of Patriarchal Fears*. Vancouver: The University of British Columbia, 1995.
- Geiger 2006:** *Kulturalni ekofeminizam*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Institut za društvena istraživanja, Zavod za sociologiju odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2006.
- Georgieva 1993:** Георгиева, И. *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство, 1993.
- Jurkić Sviben 2010:** Od Lilit do more // S. Marjanić, I. Prica: *Mitski zbornik*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo: Scarabeus naklada, 2010, str. 151 – 170.
- Kravar 2003:** *Antimodernizam*. Zagreb: AGM, 2003.
- Pelin a:** Пелин. Е. *Самодива*. <https://chitanka.info>, <<https://chitanka.info/text/5279-samodiva>> 15.02.2016.
- Pelin b:** Пелин. Е. *Самодива*. <http://www.znam.bg>, <http://www.znam.bg/com/action/showBook?bookID=939&elementID=2051850877§ionID=5> 15.02.2016.